

УЧИТЕЛЬ ТА ЙОГО ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА В ПЕДАГОГІЦІ

КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО

РОМАНА МИХАЙЛИШИН

Проблема професійної підготовки вчителя – одна з найважливіших соціально-педагогічних проблем. Всі, кому була дорога і близька народна освіта, завжди відстоювали ту думку, що вирішальну роль у розвитку школи відіграє учитель, його культурний рівень, висока фаховість.

Про основні вимоги до вчителя, його професійної підготовки говорили ще Я.Коменський, Ж.Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Д.Локк, І. Гербарт. Я. Коменський професію вчителя називав "найпочеснішою під сонцем" і ставив перед учителем триєдине завдання: щоб він умів, міг і хотів навчати. «Немає нічого легшого, – писав А.Толстой, – як бути професором університету, і немає нічого важчого, ніж бути народним учителем».

Значної уваги питанням удосконалення педагогічної освіти вчителя приділяли і вітчизняні педагоги М.Пирогов, Х.Алчевська, М.Корф, М.Бунаков, В. Сухомлинський, А.Макаренко та ін.

Аналіз досліджень та публікацій показав, що проблемі професійної підготовки майбутніх педагогів присвячено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Теоретичні та методологічні основи окресленої проблеми знайшли відображення у працях відомих учених: В. Андрущенко, А.Вербицького, О. Дубасенюк, І.Зязюна, В.Кременя, О.Мороз, Н.Ничкало, В.Семиченко, С.Сисоєвої та інших вчених.

Проблема особистості вчителя, система його професійної підготовки – одна із важливих у спадщині видатного класика педагогіки Костянтина Дмитровича Ушинського.

Думки педагога-демократа про підготовку вчителів викладені в багатьох статтях, програмах, працях: «Проект учительської семінарії», «Три елементи школи», «Педагогічна подорож до Швейцарії», «Думки колезького

радника К.Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту» та інші.

В передмові до твору «Людина як предмет виховання» з незадоволенням педагог зазначав, що в тогочасних університетах були медичні, філософські, камеральні та інші факультети, а не було педагогічних. Адже педагогів, за Ушинським, потрібно було більше, ніж лікарів. Якщо медикам ввіряється здоров'я людини, то педагогам – моральність, розум і душа дітей, а разом з тим і майбутнє Вітчизни.

Підготовка вчителя, який би відповідав складним вимогам виховання – одне із першочергових завдань суспільства.

Костянтин Ушинський турбувався про підготовку вчителів, вихідців з народу, носіїв його кращих рис. У творі «Проект учительської семінарії» він розробив план підготовки вчителів для народних шкіл. Відкривати вчительські семінарії рекомендував у містечках і навіть в селах, де б місцева молодь готувалася до вчительської праці. Зміст навчання семінаристів становили предмети: рідна мова, література, арифметика, історія, географія, природознавство, педагогіка, психологія, методика початкового навчання, каліграфія, малювання, креслення, спів, ручна праця. При семінарії повинна бути зразкова початкова школа, в якій семінаристи проходили б педагогічну практику. Випускники вчительської семінарії мають також проходити річне педагогічне стажування, після якого їм присвоюється звання народного вчителя.

Він радив мати при семінаріях вищі педагогічні курси для тих осіб, які вже набули певну непедagogічну освіту і бажають працювати вчителями. А в університетах треба відкривати педагогічні факультети, які б готували викладачів учительських семінарій та вчителів середніх загальноосвітніх шкіл. Згідно з планом заснування вчительських семінарій, розробленого Костянтином Ушинським, окремі передові земства підросійської України відкривали вчительські семінарії в Чернігові, Коростишеві, вчительський інститут у Глухові тощо.

Видатний педагог у підготовленості вчителя першочергового значення надавав покликанню, інтересу до педагогічної професії. Підготовка вчителя, на його думку, повинна проводитися ще задовго до його вступу до спеціального навчального закладу. Навчально-виховна робота в початковій школі значною мірою формує специфічні риси характеру, притаманні майбутньому вчителю. Добра елементарна школа, пише з цього приводу педагог, не менш важлива, ніж сам учительський заклад. У зв'язку з цим він поділяє учителів на три категорії. До першої відносить педагогів, які вміють критично оцінити впливи дитинства і виробити нові основи методики навчально-виховної роботи. Друга група вчителів наслідує своїх товаришів, вносить деякі зміни в процес формування особистості учня. Третя група дуже повільно, з підозрінням сприймає нове, оглядається назад, тяжіє до старого. Тому Ушинський радить дбати про те, щоб до педагогічних закладів вступала переважно та молодь, яка отримала кращу початкову освіту і виховання [6, с. 250-251].

Костянтин Ушинський вважав, що підготовка педагогічних кадрів для школи є вирішальним фактором у поліпшенні справи навчання і виховання молоді.

Педагогу, на думку вченого, необхідно добре знати свій предмет, володіти методикою викладання, йти в ногу з життям і постійно вдосконалювати свою майстерність, тобто бути високоосвіченою людиною, беззаперечним авторитетом для своїх вихованців і їх батьків.

Однією з вимог вченого до вчителя була вимога вміти викладати свій предмет, здійснювати виховні заходи не тільки переконливо, дохідливо, а й цікаво. Знання вчителя мають бути ясні, точні, і головне, дуже різноманітні.

Костянтин Дмитрович також обґрунтував положення про необхідність спеціальної підготовки майбутніх наставників окремо до навчальної та виховної роботи в школі, так як крім знань загальноосвітнього і методичного характеру, вчитель повинен ще досконало володіти визначеною системою ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців.

Відводячи учителеві відповідальну роль у суспільстві, Костянтин Ушинський висував до нього дуже високі вимоги, зокрема учитель повинен бути не тільки викладачем, а й насамперед вихователем: "...головне достоїнство гімназичного викладача полягає в тому, щоб він умів виховувати учнів своїм предметом". "У вихованні, – писав Ушинський, – все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманим, не може замінити особистості в справі виховання" [8, с. 41].

Кожний педагог, на його думку, – психолог. Він повинен вивчати свого вихованця, його здібності, нахили, достоїнства і вади, спостерігати розвиток розуму, керувати ним, повинен давати напрям волі, боротися з лінощами, впертістю, формувати смак, прищеплювати любов до істини. Ушинський писав, що педагоги «єдиний клас людей, для практичної діяльності яких вивчення духовної сторони людини є так само необхідним, як для медика вивчення тілесної» [8, с.40].

Вплив дорослих, зокрема вихователя, на становлення особистості дитини має визначальний характер. Костянтин Ушинський у більшості своїх творів неухильно проводив ідею про вирішальну роль особистості вихователя в педагогічному процесі: «Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер [8 с.124]. Водночас боровся проти теорії вільного виховання, згідно з якою спілкування вихователя й вихованців зводилось до стихійних, випадкових контактів. Виховання він розглядав як цілеспрямовану, свідому діяльність, що вимагає спеціальної підготовки і наявності у вихователя певних особистих і професійних якостей. Від учителя справедливо вимагати, підкреслював видатний педагог, щоб все його особисте життя було зразком єдності слова і діла, не давало учням приводу для відхилення від норм моральної поведінки, не руйнувало поваги до нього у батьків і дітей, не суперечило його ж шкільним настановам. «Тільки при цій умові він може

мати моральний вплив на дітей і його шкільна діяльність буде справді виховною діяльністю» [5, с. 245].

В образній формі зазначав, що «вихователь є художник, школа – майстерня, де з неотесаного куска мармуру виникає подібність божества», тобто вчитель-вихователь повинен працювати так, як митець-скульптор, створюючи з неосвіченої, невихованої особи досконалу, гармонійно розвинену людину. «Але якщо художник і скульптор відображають життя в фарбах, на полотні, в мармурі, композитор – в музичних образах, то мистецтво учителя формує духовне обличчя самої людини» [8, с.24].

Навчання й виховання дуже тонкий і складний процес, він вимагає великої майстерності педагога, його щирих і відвертих почуттів у стосунках з вихованцем. Відсутність їх може негативно позначитися на формуванні особистості, і поліпшити становище вчитель спроможний лише за умови докорінної зміни ставлення до справи, зміни своїх почуттів, а головне, глибокого і щирого вивчення людської природи взагалі та дитячої зокрема. «Якщо ж і після такого вивчення він не полюбить дітей, тоді краще йому не братися за справу виховання» [9, с.345].

Видатний педагог пропонував розрізняти підготовленість учителя до навчання дітей у початковій і середній школі, причому для початкової ланки першочергового значення він надавав покликанню, інтересу до педагогічної професії. Діяльність учителя початкової школи настільки складна, що без засвоєння психології та педагогіки, без практичної підготовки вона не може бути успішною. Тому не слід приймати до учительських семінарій випадкових людей. Тільки молодь із вираженими педагогічними нахилами має становити основний контингент таких навчальних закладів.

Педагог поділяв думку стосовно глибокого оволодіння учителем теорією навчання та виховання як однією із складових формування творчого вчителя. Відстоюючи недопустимість суперечки в справі виховання «між теорією і практикою», «між практиками і теоретиками, між поборниками досвіду і поборниками ідеї» Костянтин Дмитрович Ушинський стверджує:

«Нема такого педагога-практика, в якого не було б своєї хоч крихітної, хоч туманної теорії виховання і немає такого сміливого теоретика, який би час від часу не оглядався на факти» [7, с.199]. Він називає педагогіку як найбільше, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв мистецтво виховання, яке опирається на науку. Справжня теорія виховання ґрунтується на основах науки, засвоєння якої вихователем необхідне і можливе знову ж таки, шляхом літератури. Він закликає педагогів глибоко знати теорію та володіти мистецтвом виховання, оскільки педагогічній діяльності «крім терпіння, вродженої здібності й навичок, потрібні ще й спеціальні знання» [5, с. 229].

Вчитель повинен добре знати не тільки психологічні, а й фізіологічні особливості дитячого організму.

Враховуючи той факт, що дитина вимагає постійної діяльності і стомлюється, коли її немає або коли вона одноманітна, що учень може довго уважно слухати, говорити, читати, співати, а ще більше думати, Костянтин Дмитрович радив учителям розумно урізноманітнювати діяльність своїх вихованців на уроці.

Він говорив, що врахування цієї особливості дитячого віку створить сприятливий клімат для роботи учителя з дітьми, особливо молодших класів, поліпшить успішність, підвищить увагу дітей.

Педагог стверджував, що коли дитина зустрічається з будь-якими труднощами в навчальній роботі, а це має місце на всіх етапах навчання, то немає підстав пояснювати це нездатністю дитини до навчання, як часто буває на практиці, а слід шукати причину в недостатній кількості і якості опрацьованого матеріалу. В таких випадках учитель повинен переглянути, перевірити, що засвоєне дитиною, якою мірою, а що зовсім не опанував учень. У цьому Ушинський вбачав основне завдання дидактики.

Немало мудрих порад, рекомендацій дав у своїх працях вчений щодо педагогічного такту вчителів. Без педагогічного такту учитель, якби він не вивчав теорію, ніколи не буде добрим вихователем-практиком. Він потрібний педагогові такою ж мірою, як ораторові, акторові, політикові,

проповідникові, всім тим, особам, які так чи інакше думають впливати на душу інших людей. Педагогічний такт не є вродженим, а формується в людини поступово. Тому вчителеві треба глибоко вивчати не лише педагогічну теорію, але й психологію, поступово оволодіваючи прийомами психологічного впливу на своїх вихованців. При цьому важливо, щоб педагогічні методи і засоби використовувались не до окремих психічних якостей особистості, а до дитини, «якою вона є в дійсності, з усіма її слабостями і в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами...» [9, с.36].

Одним з прикладів безтактності з боку вчителя вважав зауваження учню на уроці за його почуття, які він приховувати не вміє: « Докоряти дитині за почуття, що відбилися на її обличчі, або в її голові так само раціонально, як докоряти їй за те, що її щоки рум'яні» [10, с.345]. Нетактовним є, коли вчитель роздратований неухважністю учня, характеризує його як людину, нездатну до навчання й оцінює незадовільною оцінкою за знання з предмета. Учень відчуває несправедливість, навчання для нього стає неприємним.

Вчитель повинен постійно дбати про підвищення свого загальнокультурного рівня, розширення кругозору, вдосконалення педагогічної майстерності. Він завжди відчуває потребу в обміні кращим досвідом, в консультаціях наукових працівників, у підтримці і пораді з боку старших, більш досвідчених педагогів. Учитель не повинен обмежуватись отриманими знаннями, він успішно навчає до тих пір, поки сам навчається. Дуже важливо розвивати в учителеві здатність до постійного розширення свого наукового і педагогічного світогляду. Також важливим для майстерності вчителя є уміння аналізувати свій досвід роботи, вибрати з нього суттєві моменти, створити свій стиль викладання, свою навчально-виховну систему.

Важливою умовою вважав удосконалення всієї навчально-виховної роботи школи, вдалий добір директорів чи завідуючих навчальними

зкладами. В руках цього головного вихователя, зазначав він, повинна бути зосереджена вся влада – і виховна, і навчальна, і адміністративна. Директор має бути справжнім педагогом.

Костянтин Дмитрович Ушинський сам був зразком головного вихователя. Ось, що писав В.Острогорський про його діяльність як керівника навчальної частини Смольного інституту. Вона становила в історії російської освіти «разючий приклад того, який величезний вплив може створити на весь хід освіти в державі енергійна, талановита особа» [1, с.46].

Педагог відрізнявся умінням підбирати співробітників, які поділяли його погляди, захоплення, які щиро і віддано допомагали, підтримували його у такій потрібній справі розвитку освіти і виховання в країні.

Ушинський відзначав, що дух навчальної установи живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості педагогів-вихователів, а від них переходить і в характер вихованців. Усі виховні заходи, не зігріті теплотою педагога, особистим його переконанням, – мертві, вони не дають ніякої користі.

Від викладача, що прагне власною поведінкою виховувати молодь, вимагається творчість у буденній роботі, ініціатива, ентузіазм і, безперечно, велика вимогливість до себе. Це саме і є той другий диплом, який він захищає щоденно і щорічно, який для нього найдорожчий. Цей диплом не лежить схований у сейфі, а діє, випромінює все добре, все прекрасне на оточуючих, він – у праці вихователя, у його ставленні до людей. Він стверджував: «Хоч би які були докладні й точні інструкції викладання та виховання, вони ніколи не можуть замінити собою відсутності переконань у викладача» [8, с.41]. Весь процес виховання повинен відбуватися за безпосереднього участю та під керівництвом педагога.

Він вважав, що власною працею, відповідальним ставленням до своїх обов'язків, навіть голосом, зовнішнім виглядом викладач виховує. «Вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень», підкреслював Ушинський [8, с. 41].

Костянтин Ушинський не раз привертав увагу до естетичного оформлення школи, класної кімнати і всього шкільного приладдя, що сприяє успішному навчанню школярів. Погано оформлені підручники, як і неохайно одягнутий учитель, не приваблюють, не зацікавлюють дітей, а, навпаки, розхолоджують, заважають зосередитись.

Розробляючи проблему підготовки вчителя, педагог розглядав роль жінки у вихованні та навчанні дітей. Він виступав на захист жінок-вчительок, які на його думку, можуть бути «не тільки відмінними вчительками в молодших класах, але й зразковими викладачками в класах вищих, і до того ж – викладачками таких предметів, як наприклад, хімія, фізика, вища геометрія і т.д.»

Просвітницьку діяльність Костянтина Ушинського продовжували його дочки Віра і Надія. Зокрема, Віра на власні кошти відкрила в Києві дві школи і домоглася присвоєння їм імені батька.

При всій розмаїтості і багатоплановості погляди Костянтина Дмитровича Ушинського на вчителя та його підготовку пройняті великою любов'ю до народного вчителя і його благородної праці. Ушинський високо підняв суспільне значення вчителя, розробив систему його наукової і педагогічної підготовки. Значну частину своїх робіт він присвятив саме вчителю. Його розуміння проблеми народного вчителя було прогресивним свого часу і тепер залишається співзвучним нашій епосі. Ідеї великого педагога зберігають свою творчу силу, кличуть до нового науково-методичного пошуку, вони дієві в практиці нинішніх педагогів.

-
1. Острогорський В., Семенов Д. Русские педагогические деятели. Спб. 1914. – С.46.
  2. Грищенко М.М. К.Д.Ушинський (До 150-річчя з дня народження) . – К.: Товариство «Знання». – 1974. – С.47-51.
  3. Сисоева С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки, 2003. – С.116-121.

4. Скільський Д.М. Історія української педагогіки. Ілюстрований навчальний посібник/ Д.М. Скільський. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2012. – С.170-173.
5. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. К., «Радянська школа», 1949. – С. 245 – 261.
6. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С. 229.
7. Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури // Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. - К.: Знання, 2005. – С. 199.
8. Ушинський К.Д. Твори, т.1. – К., «Радянський письменник», 1954. – С. 40-41, 123-124.
9. Ушинський К.Д. Твори, т.4. – К., «Радянський письменник», 1954. – С. 36.
10. Ушинський К.Д. Твори, т.6. – К., «Радянський письменник», 1954. – С. 345.